

CULTURA I REPRESENTACIONS

**LES IBARRA I LA IMPREMTA DE LA UNIVERSITAT DE CERVERA (1757-1788):
UNA NOVA APROXIMACIÓ**

Marina Ruiz Fargas

CRAI Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona

marinaruiz@ub.edu

orcid.org/0000-0002-7461-6671

Natàlia Vilà Urriza

Doctoranda del programa de doctorat en Història Comparada, Política i Social de la UAB

natalia.vilau@e-campus.uab.cat

orcid.org/0000-0001-7714-4158

Introducció [MRF]

Bon dia a tothom.

En primer lloc vull agrair a la Mariela Fargas i a tot l'equip que hi ha darrere l'organització d'aquestes jornades i exposició. També vull agrair a la meua companya de Reserva Isabel Astals el suport bibliogràfic rebut per a la realització d'aquesta intervenció i de la vitrina relacionada.

Igualment, m'agradaria donar les gràcies a la Natàlia Vilà, amb qui comparteixo aquesta ponència, per haver acceptat participar-hi. La Natàlia actualment està elaborant una tesi doctoral sobre el món del llibre a la Cervera universitària. La seva transcripció dels llibres dels claustres de la universitat, conservats a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona i els documents localitzats a l'Arxiu Comarcal de la Segarra han estat fonamentals per als resultats que avui presentem sobre les impressores Ibarra de Cervera¹.

Per què les Ibarra? Principalment per dos motius:

1. Perquè representen un cas molt interessant en el panorama de les dones impressores catalanes durant l'època moderna, en haver treballat per a una institució oficial de les característiques de la Universitat de Cervera.
2. Perquè la seva presència en la bibliografia sobre les dones impressores és molt destacada, però s'ha aprofundit poc en les seves figures². De fet, la informació aportada en aquests treballs s'ha anat repetint, i es caracteritza per ser parcial, esbiaixada i fins i tot errònia.

¹ Aquest text és una transcripció més o menys fidel de la comunicació presentada a les jornades *El fons antic de la Universitat de Barcelona amb perspectiva de gènere*. Per aquesta raó, tota la documentació inèdita aportada, procedent de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona i l'Arxiu Comarcal de la Segarra, no apareix citada, però es reserva per a una futura publicació.

² No obstant, cal destacar l'article de Maria Garganté "La impremta de la Universitat de Cervera a càrrec de les Ibarra, impressores del segle XVIII". *Pedralbes: revista d'història moderna*. 2008, 28, 1, p. 643-650.

En definitiva, a la Ibarra els calia, com em va dir la Natàlia no fa gaire, una bona revisió historiogràfica.

Al llarg de la nostra ponència coneixerem nous detalls biogràfics de la mare, María Antonia Cons y Benedicto (i no Cous com assenyala sovint la bibliografia) i de la filla, Antonia Ibarra Cons, però sobretot contextualitzarem la seva trajectòria en l'escenari de la universitat cerverina, de què fins ara se les havia artificialment separat.

Després de presentar la seva biografia, analitzarem el paper que van tenir en la impremta, la situació de la qual es trobava fortament determinada tant pels òrgans de govern de què depenia com pel privilegi de privativa d'impressió de llibres “de común enseñanza” de què gaudia la universitat, un privilegi que va ser objecte constant de frauds. A continuació apuntarem el moment en què es trobava la indústria editorial catalana entre el 1757 i el 1788, període d'activitat de les Ibarra. També mirarem d'exposar per què el seu cas és singular en el conjunt d'impressores catalanes de l'època. I finalment mostrarem una selecció de llibres produïts sota la seva direcció i pertanyents a la col·lecció del CRAI Biblioteca de Reserva.

Presentació de les Ibarra [NVU]

María Antonia Cons y Benedicto, filla del cirurgià Felipe Cons i Josepa Benedicto, va néixer a Saragossa a principis del segle XVIII, dins d'una família que a priori no sembla vinculada al món de la impremta. L'any 1735 es va casar amb Manuel Ibarra, un jove impressor de la mateixa ciutat que tot just acabava de ser escollit pel Consejo de Castilla per a regentar la impremta de la Universitat de Cervera.

Recordem que la Universitat de Cervera va ser l'única universitat de Catalunya entre 1717-1842 i va ser creada per Felip V després de la Guerra de Successió, aglutinant les sis universitats que abans existien en el Principat.

Manuel Ibarra estigué catorze anys al capdavant de la impremta encadenant diferents contractes fins al 1749, quan perd la seva gestió a favor de Josep Barber, un dels seus antics treballadors. A partir de llavors la família s'absenta de Cervera durant 5 anys, després dels quals, Manuel torna a convertir-se en l'impressor de la universitat fins a la seva mort, el 23 de gener de 1757. L'endemà, la vídua, María Antonia es converteix en administradora de la impremta de Cervera, amb exactament les mateixes atribucions que havia gaudit el seu marit.

El matrimoni Ibarra havia tingut nou fills, dels quals només dos: Antonia i María Buenaventura sobrepassaren els cinc anys i arribaren a l'edat adulta. D'Antonia coneixem moltes coses pel protagonisme que prendrà a partir de 1770. No obstant això, cal fer una especial menció a la figura de la seva germana, fins ara invisibilitzada per la bibliografia. María Buenaventura visqué fins als 21 anys i, com la seva germana, va col·laborar des de ben joveneta a les tasques del taller.

María Antonia va gestionar la impremta amb aparent tranquil·litat fins al gener de 1764, quan el claustre, sota el pretext de què la impremta produïa més danys que beneficis a la universitat, va crear una junta per a reformar-la i una de les primeres mesures que aquesta va prendre va ser la de remoure María Antonia del seu càrrec. Segons ens explica una carta de Josep Finestres, catedràtic de lleis molt vinculat a la impremta de la universitat, el desencadenant de tot plegat va ser la negativa dels catedràtics responsables del taller d'entregar a María Antonia diners per a pagar als seus treballadors.

En aquest conflicte el Consejo de Castilla es mostrà partidari de conservar a la vídua en el càrrec, però res va fer canviar l'opinió del claustre. María Antonia va ser immediatament substituïda per Joan Rovira, agutzil de la universitat, i al cap d'uns mesos el claustre va publicar un edicte amb les condicions que havia de complir el nou "sobrestant" de l'estampa, cridant a tothom qui volgués ocupar l'ofici a presentar un memorial, tot i que hi va haver cert consens en donar preferència a la proposta de la vídua.

María Antonia, efectivament, va lliurar la seva sol·licitud i fou escollida sobreestant, primer de forma interina i, a partir de 1766, de forma oficial.

La primera pregunta que ens pot venir al cap és: per què remouen María Antonia per després tornar-la a contractar? Això em fa pensar que l'objectiu del claustre no era pas anar a la seva contra pel seu gènere ni per la seva qüestionable incompetència. La clau estava en les condicions del seu contracte, que, a la llarga, no haurien resultat beneficioses a la universitat i es necessitava un pretext per a modificar-les. El plec de condicions insisteix molt en la responsabilitat del sobreestant de vigilar la correcció i qualitat del treball dels oficials, cosa que podria significar que hi havia certa voluntat d'esmenar alguns problemes que s'havien repetit en els últims anys. En el document es destaquen els frares, que es produïen quan no s'escampava bé la tinta sobre les formes. Però també estaven les errates, que sempre van ser molt abundants en els impresos cerverins. El 1780, el claustre va llegir una representació firmada per "los maestros de gramática del Principado" en la qual es criticava les excessives errates dels llibres de la universitat i es demanava que es posés un impressor hàbil que sàpigues llatí.

Després d'això, l'administració de María Antonia continuà de forma estable fins a la seva mort. Tanmateix, durant els següents anys tingueren lloc dos successos que condicionaren el futur del taller i de la família: el 1766, mor amb 21 anys María Buenaventura i, el 1769, el promès d'Antonia es casa amb una altra sense trencar el compromís. Aquest segon esdeveniment tingué lloc uns mesos abans de la defunció de la vídua i, a partir de llavors, Antonia romangué soltera fins a la seva mort.

Al maig de 1770 María Antonia va disposar les seves últimes voluntats estant molt malalta, tot i que no morí fins al mes de juliol. És possible que en aquest interval la seva filla ja l'estigués substituint en el càrrec fins a convertir-se en la sobreestant oficial l'endemà de la seva mort. En aquell moment Antonia tenia 31 anys i el parent viu que tenia més proper era el seu tiet patern, Joaquín Ibarra, un dels impressors més prestigiosos de la Cort que s'havia format al taller cerverí sota el mestratge del seu germà. Malgrat la distància, els seus vincles amb la família Ibarra de Cervera van ser molt estrets i, tal com

assenyala Maria Garganté, va ser marmessor de la vídua i, en el seu testament de 1777, Joaquín va deixar a Antonia 1500 rals de velló.

Si bé el recorregut d'Antonia a la impremta de Cervera sembla que va ser més estable que el de la seva mare, a partir de 1787 la cosa comença a trontollar. Es forma una junta d'impremta d'àmplies facultats que proposa remoure-la. Els motius es porten amb molt secretisme i, per desgràcia, desconeixem el desenllaç de tot plegat. El que sí que està clar és que Antonia continuà al capdavant de la impremta un any més i l'agost de 1788 va demanar la jubilació per temes de salut. El claustre de Cervera i el Consejo de Castilla van acceptar la seva petició i se li concedí un sou vitalici de 6 rals diaris. També sabem que va conservar els furs que havia gaudit com a administradora del taller. A partir de llavors, va anar a viure amb el catedràtic de filosofia Antoni Gad, en una casa propera a l'edifici universitari.

Antonia mor el 4 d'abril de 1805 i les últimes dades que coneixem d'ella provenen d'un conflicte que va tenir amb el seu llogater.

El paper de les Ibarra dins de la impremta [NVU]

Tenim molt poca informació de María Antonia. Sabem que procedeix d'una família no impressora i que segurament el seu contacte amb el món de la impremta s'inicià tot just després de casar-se amb Manuel Ibarra. A partir de llavors suposem que començà a col·laborar en les tasques del taller. En una impremta no només es componien les formes i després s'estampaven, sinó que també hi havia altres feines igual d'importantes que requerien mà d'obra, com el tractament del paper, la preparació de la tinta o la neteja dels tipus. No hem d'oblidar que la impremta era un negoci familiar on tots els membres de la família hi participaven i, com passava amb molts altres negocis d'aquest tipus, les dones podien tenir un paper invisibilitzat per les fonts. No obstant això, María Antonia va tenir nou embarassos i això probablement va afectar la seva activitat a la impremta.

Quan mor Manuel Ibarra, María Antonia té un bagatge de 22 anys convivint entre impressors i, a l'hora de prendre el relleu del seu marit, assegura tenir certa intel·ligència de com administrar una impremta, tot i que proposa posar al seu costat un oficial experimentat, segurament perquè s'ocupés de les tasques més tècniques, com el premsat i la composició, o bé per a contrarestar la manca de formació que el claustre podria al·legar que tenia.

Tenim alguns rastres del paper de María Antonia dins de la impremta, un d'ells és el memorial de l'any 1764 on explica que ella i les seves filles s'ocupaven d'ordenar i plegar els fulls impresos (el que es diu fer l'alçada), a banda d'altres treballs propis de l'oficina. Les cartes de Josep Finestres també ens mostren com ella no estava massa present en els treballs de composició i premsat, però sí en altres ocupacions pròpies dels administradors d'un taller: s'escrivia amb els fonadors de lletres i tenia cert control sobre els impresos que s'acabaven d'imprimir.

El cas de la seva filla Antonia és una mica diferent. Havia nascut i crescut al voltant d'un taller i segurament hi havia col·laborat des de ben petita juntament amb la seva germana. En aquest aspecte, comptava amb cert avantatge respecte a la seva mare. A més a més, la seva solteria també li va permetre dedicar-se de ple a la seva vida professional.

D'Antonia comptem amb dues fonts d'alt valor documental. La primera és una carta de Josep Finestres a Gregori Maians de l'any 1768, on explica que Antonia havia après a llegir i a compondre amb lletra grega. Aquest fet ens mostra com, al contrari de la seva mare, Antonia participava en les tasques de composició i el fet que se li ensenyés a compondre en grec ens fa pressuposar que ja sabia compondre amb alfabet llatí. D'altra banda, la carta també ens confirma un cop més com la impremta era un negoci familiar en el qual participaven tots els membres de la família, ja que en el moment d'escriure aquesta carta la seva mare encara era l'administradora. En concret Antonia va compondre dues obres en grec: un alfabet i les faules d'Isop. A canvi va rebre cert reconeixement, ja que el seu nom va aparèixer en els peus d'impremta d'ambdues obres i, dos anys després, el claustre li va concedir una gratificació de 32 lliures per haver repartit i col·locat els

caràcters grecs en les seves respectives caixes i haver compost enterament les dues obres mencionades.

La segona font d'alt valor documental és el memorial que va presentar l'any 1788 per demanar la jubilació. En ella Antonia ens descriu les labors que va portar a terme durant els últims divuit anys, entre les quals trobem: la presentació dels comptes del taller, la direcció de les impressions, la instrucció dels aprenents i la participació en les tasques de composició i premsat en temporades d'excessiu treball.

Altres testimonis confirmen el paper actiu d'Antonia dins de la impremta i demostren que sens dubte va exercir un càrrec de responsabilitat: el 1785 s'inclou Antonia a una junta formada per diferents catedràtics per decidir si contractar o no un nou oficial pel taller. A banda d'això, María Garganté ens cita una època de 1777 signada a favor de Baltasar Antón Gandullo, rector de la parròquia de Vilanova de Cubelles, per la impressió de seixanta-sis exemplars del seu llibre. Finalment, també trobem algunes partides pagades a Antonia en els comptes de la secretaria de la universitat de 1780-1790, la majoria per la impressió de títols i invitacions.

Funcionament de la impremta de Cervera i moment de la indústria editorial catalana [NVU]

La impremta era propietat de la universitat i, per tant, era la mateixa institució qui la controlava. Al capdavant del taller hi havia un impressor, qui, segons la tipologia del seu contracte, podia tenir més o menys responsabilitats. En concret, les Ibarra, com la majoria dels impressors de Cervera, tingueren un règim d'administració, en el qual la universitat prenia totes les decisions i contractava un impressor, a canvi d'un sou diari, perquè s'ocupés de les activitats del taller. Les seves tasques es limitaven bàsicament a dirigir les impressions i a supervisar el treball dels oficials.

Al seu torn, la universitat exercia el seu control sobre la impremta a través de diferents òrgans. Els directors d'impremta eren els que tenien un contacte més estret amb el taller. Es tractava de dos catedràtics de la universitat que vigilaven que l'impressor complís amb les seves obligacions, donaven permís per a imprimir qualsevol paper i signaven les entrades i sortides de diners. El càrrec durava dos anys i, per la dedicació que requeria, no era massa desitjat pels docents. A banda d'això, hi havia juntes d'impremta creades en moments molt puntuals per a decidir sobre qüestions molt concretes i tota decisió que es prenia en matèria d'impremta havia de passar primer pel claustre i després ratificar-se pel Consejo de Castilla, que és qui tenia l'última paraula de tot.

Com es pot apreciar, qualsevol qüestió havia de passar per molts òrgans de govern i això feia que la gestió de la impremta fos molt poc eficient. A això se li suma el fet que els catedràtics i els membres del Consejo de Castilla no tenien cap experiència en el negoci editorial.

Quan l'any 1718 Felip V va permetre tenir una impremta a la Universitat de Cervera, també li va concedir el monopoli sobre els llibres d'ensenyament, des de la cartilla per aprendre a llegir fins a catecismes, gramàtiques i obres clàssiques. En un principi se suposava que aquest monopoli seria molt rendible i, de fet, es va concebre com una renda més de la universitat. Es tractava d'obres senzilles, molt fàcils i barates d'imprimir i molt demandades pel públic pel seu caràcter utilitari. No obstant això, el privilegi mai va ser rendible i la principal causa de tot plegat van ser les falsificacions.

Els impressors i llibreters que abans comerciaven amb aquests impresos no van acceptar fàcilment el monopoli de la universitat i molts d'ells van seguir imprimint i venent aquests productes amb els peus d'impremta de la universitat. Les edicions contrafetes eren més barates i circulaven molt més ràpid que les legals. Per aquesta raó, els magatzems de Cervera sempre estaven plens i els papers moltes vegades s'acabaven fent malbé. Trobem un exemple d'això l'any 1773, quan la junta d'impremta de la universitat va haver de retirar moltes raimes podrides.

Per acabar amb els fraus, la universitat va implementar diferents mesures i va crear moltes comissions. Tenien agents repartits per diferents ciutats i fins i tot existia un membre de la Reial Audiència dedicat a defensar els interessos del privilegi de Cervera.

Una altra causa de la poca rendibilitat del privilegi de Cervera va ser la mala gestió de la universitat. La institució acadèmica va destinar molts esforços a controlar els fraus i aquests mai van acabar sent eficients. Els nombrosos projectes que es proposaven des del claustre no acabaven portant enlloc i la majoria s'orientaven a reforçar el control sobre el privilegi, cosa que a la llarga feia que els impressors afectats, intentant escapar d'aquestes restriccions, incrementessin encara més les pràctiques fraudulentament.

La presència de les Ibarra al capdavant de la impremta de Cervera coincidí amb l'inici del regnat de Carles III, marcat per una tendència més reformista i liberalitzadora. Aquest fet, acompanyat d'un període de bonança econòmica, va donar lloc, segons Burgos Rincón, a què hi hagués un augment de la producció impresa a Catalunya. Encara no comptem amb dades precises de com evoluciona la producció a Cervera, però podem fer una primera valoració a partir dels registres del CCUC. Els resultats mostren com la impremta de Cervera tingué una producció molt irregular, bastant allunyada d'aquesta tendència a l'alça de la resta del territori. De fet, podem apreciar un considerable descens durant la gestió d'Antonia Ibarra, que podria tenir a veure amb problemes interns, com la manca de personal, o les dificultats econòmiques de la universitat. A més a més, sabem que les obres de privilegi van disminuir durant aquesta època, segurament a causa de l'expulsió dels jesuïtes o la prohibició de l'ensenyança en català.

Les Ibarra: dones impressores [MRF]

Un cop coneguda la situació de les Ibarra en els engranatges d'una institució purament masculina, molt burocratitzada i jerarquizada, podem fer algunes reflexions sobre la peculiaritat del seu cas respecte al de les impressores catalanes del set-cents.

Pel que fa a la seva presència en la documentació, el fet d'haver estat actives en una institució de què s'ha conservat parcialment l'arxiu ha propiciat que ens n'hagin arribat més notícies, si ho comparem amb la proverbial dificultat a l'hora de trobar testimonis sobre el treball de les dones.

Lliures dels límits que les corporacions gremials imposaven a les dones, però com era habitual en les famílies menestrals, l'àmbit domèstic i el productiu es confonien. Així, des del 1757 la mare i les filles van viure, fins a la jubilació d'Antonia, a l'anomenada "Casa de la impremta". Però abans, en vida de Manuel Ibarra, ja havien tingut ocasió d'adquirir una formació pràctica en el taller i de representar una força laboral. Una formació extraoficial que no conduïa a l'assoliment de la mestria, i una tasca al taller multifuncional però considerada no professional, sinó estrictament domèstica i familiar.

El 1757 però, quan María Antonia pren les regnes de la impremta, l'escenari canvia. Efectivament, un cop es van col·locar al capdavant de la impremta, les Ibarra van adoptar un rol com a administradores o sobreestants que algunes dones usufructuàries o hereves d'un taller tipogràfic havien delegat precisament en homes.

De fet, les responsabilitats d'Antonia i María Antonia no eren gaire diferents de les que havia assumit Manuel durant els seus darrers dos anys de vida, com tampoc ho eren gaire els greus i endèmics problemes que patia la impremta, principalment per la violació del privilegi. Aquesta es trobava lluny de l'esplendor que alguns treballs diuen que la caracteritzava. Hem de pensar que Josep Finestres, que la coneixia bé, va arribar a qualificar-la de "miserable oficina".

Tanmateix, cal assenyalar que les vídues i filles d'impressors al capdavant d'una empresa familiar no estaven sotmeses als designis d'una instància com la dels directors i la junta d'impremta, per no parlar del Consejo de Castilla i del claustre, que limitaven notablement la capacitat decisòria de les Ibarra.

Com les seves contemporànies, van ser transmissores i continuadores de l'ofici, però a diferència de moltes d'elles Antonia al capdavant no es va casar, i quan va estar a punt de fer-ho va ser amb un individu aliè al món del llibre (un doctor, desconeixem en quina disciplina). Cal recordar que el matrimoni tradicionalment significava la supervivència del negoci i la provisió de mà d'obra: els fills comuns.

A més, el fet de seguir en l'ofici tant la mare com la filla, més que deure's al desig de continuar la "firma" familiar, va respondre possiblement a la pura supervivència. Malgrat això, sí que es mostra la reivindicació d'una marca "Ibarra" en el memorial d'Antonia per a l'obtenció d'una jubilació, on llegim: "El arte de la imprenta y el nombre de los Ibarra parece acreedor a una señalada protección". En aquest sentit, creiem que és important reflexionar sobre el paper que va adoptar Joaquín Ibarra, cunyat i tiet, respectivament, de les Ibarra mare i filla, en la seva permanència al capdavant de la imprema. Joaquín Ibarra va ser un dels impressors més coneguts i respectats de la cort, si no el més important, i la seva influència i protecció van ser probablement determinants.

Tot i la singularitat que representava treballar per a la universitat, María Antonia s'apropa força al paradigma de vídua d'impressor. Com acabo d'assenyalar, actua com a administradora titular, però sempre figura com a vídua de Manuel Ibarra. Aquesta menció -acompanyada pel nom de la pròpia universitat- es manté bastant estable fins al 1764. Curiosament, la Natàlia ha descobert que a partir d'aquesta data el seu nom desapareix dels peus d'impremta. El fet coincideix amb la modificació del contracte de què ens ha parlat fa una estona la Natàlia. La cancel·lació del nom, tanmateix, no té res a veure amb la seva condició de dona, atès que fins al 1802, durant un període en què la impremta universitària es trobava sota la direcció d'homes, els noms d'aquests també són invisibles. També ho és, és clar, el nom de la filla Antonia.

Si la mare gaudia d'un cert estatus, encara que només formal o convencional, en ser vídua, la condició de soltera de la filla la convertia, en el discurs estereotipat emprat pel claustre en l'informe a propòsit de la veracitat del seu memorial en "una mujer soltera y huérfana"

que després dels anys de servei a la universitat, es podria trobar “sin premio ni socorro, y expuesta a mendigar” si no obtenia la desitjada jubilació.

El discurs planyívol i autocommiseratiu que adoptava la pròpia Antonia en el seu escrit, es troba en la mateixa línia, però al capdavall tant l'un com l'altre responen a una realitat social en què les dones solteres sense patrimoni i no subjectes a una tutela familiar masculina podien caure fàcilment en la marginalitat. Llegim-ho:

La falta de haveres y de proporción en una muger soltera y de mucha edad la obligan a esta solicitud”, o més endavant, “que una mujer soltera, de edad avanzada ... queda en el día atropellada en su salud, sin padre, madre ni tío que la ampare...”.

Però el paternalisme, tenyit d'una moralitat on imperava la dicotomia dona honesta/deshonesta, també es revela en un claustre del 1766, quan es torna a qüestionar l'administració de la vídua i finalment es decideix mantenir-la en el càrrec:

Se añade que la dicha viuda Ibarra es una viuda dejada de un oficial que sirvió por muchos años la universidad bien y que es una viuda con dos hijas que no tiene otro medio para vivir *con decencia* que el de mantenerse con dicha administración.

Dit això, he de reconèixer que la figura d'Antonia em sembla summament interessant, i no només perquè va ser capaç de compondre en alfabet grec.

Respecte a la mare, sens dubte coneixia millor l'ofici, en haver-lo viscut des de petita, i és molt rellevant que quan el nom d'aquella ja havia desaparegut dels peus d'impremta, trobem el de la filla en l'alfabet grec i les faules d'Isop en la mateixa llengua que va compondre el 1768: “Typis academicis, excudebat Antonia Ibarra Emmanuelis filia”. També resulta clar que, unida al paper de pobra òrfena que assumeix Antonia al seu memorial, trobem una ferma reivindicació de la seva faceta professional. La Marta Ortega, en la seva tesi sobre la impressora Eulàlia Ferrer, ja s'ha referit a la interessant barreja de força i debilitat que les vídues de menestrals expressaven en les súpliques adreçades als òrgans de govern.

Però si el discurs d'Antonia és ambivalent, també ho és l'actitud de la jerarquia cerverina respecte a les Ibarra, amb una curiosa convivència de paternalisme i de reconeixement professional. Aquest últim es manifesta de nou en determinats passatges de l'informe del claustre al seu memorial, però tal vegada encara més en la seva condició de, pràcticament, funcionària jubilada i a la conservació dels furs com a extreballadora de l'acadèmia cerverina, això és “académica sujeta a la jurisdicción [del canceller]”, amb l'obtenció d'una pensió més que decent.

A aquest respecte també crec que és revelador el to neutre, mancat de tota condescendència i paternalisme, emprat per Finestres en el seu *Epistolari* quan es refereix a la labor professional de les Ibarra en la impremta.

Una mostra de la producció cerverina en la col·lecció del CRAI Biblioteca de Reserva [MRF]

En aquesta part de la presentació es mostra una petita selecció de llibres pertanyents a les tipologies d'impresos produïts per la tipografia universitària cerverina, en temps de Maria Antonia i Antonia Ibarra: llibres del privilegi de privativa per a l'ensenyament; edicions fetes per encàrrec d'individus o institucions, i sufragades per aquests; impresos fruit de l'activitat acadèmica o oficial de la universitat; i finalment, les menuderies, és a dir, els impresos d'escassa entitat, de caràcter eminentment administratiu i utilitari, produïts per a l'ús de la mateixa universitat o bé per a altres institucions, i que representaven la porció més rendible.

Respecte al fons antic de la UB, compta amb una col·lecció representativa de la impremta universitària cerverina, però no és pas la més nodrida. Amb les dades disponibles actualment, es pot dir que la de l'Arxiu Comarcal de la Segarra és la més significativa, i n'és bona prova que l'arxiu consta d'una secció específica denominada “Impremta de la universitat”, on es conserven aquests llibres.

Al catàleg de la UB es recullen actualment 111 edicions sortides de les premses dirigides per les Ibarra, algunes de les quals figuren amb més d'una còpia. D'altra banda, també és interessant preguntar-nos, respecte als llibres de privativa, per què ens han arribat dels convents, a través de les desamortitzacions del segle XIX. Trobem la resposta en la iniciativa del bisbe Climent, a la segona meitat del segle XVIII, d'instaurar escoles d'ensenyament primari a deu convents barcelonins. En aquestes escoles s'ensenyava a llegir i a escriure, els rudiments de l'aritmètica i també la doctrina cristiana.

Igualment, hem de tenir en compte diferents factors a l'hora de valorar el grup de llibres sortits de les premses cerverines, en primer lloc que encara queda prop d'un quart del fons del CRAI Biblioteca de Reserva absent del catàleg en línia. Des del punt de vista estrictament catalogràfic s'ha de dir que es presenten algunes dificultats, pel que fa als llibres de privativa. Per una banda, el seu ús intensiu va fer que nombroses còpies es presentin incompletes. A això hem d'unir la multiplicació d'edicions que són aparentment iguals però que tenen una composició tipogràfica diferent, algunes de les quals com hem dit són fraudulentos. Si la seva descripció no es fa amb cura i no es comparen les còpies, el resultat pot ser la creació d'edicions fantasmes o bé l'ocultació d'edicions noves.

Peregrinació del venturós pelegrí, ab las coblas de la mort. Cervera : en la estampa de la Rl. Universitat, per Antonia Ibarra viuda, 1762. C-222/3/32

Es tracta d'un dels títols continguts en el privilegi de privativa, de què es van fer nombroses edicions, estudiades per Joan Mahiques. En la *Peregrinació* s'uneix la doble missió de treballar la lectura i fomentar la devoció i la doctrina cristianes. És una edició legal, i ho sabem fonamentalment per la frase en grec –el lema de la universitat- que veiem a sobre del gravat i pel propi gravat, la Immaculada Concepció, patrona de l'acadèmia, considerat marca tipogràfica de la seva impremta.

Alvares, Manuel. *Prosodia ... ilustrada y aumentada con repeticiones...* Cervera : en la impremta de la Real Universidad [María Antonia Ibarra], 1764. B-73/7/53.

Alvares, Manuel. *Prosodia ... ilustrada y aumentada con explicaciones literales*. Cervera : en la imprenta de la Pontificia y Real Universidad [Antonia Ibarra], 1785. B-73/7/56.

El proper títol també es de privativa, la *Prosodia* del jesuïta Manuel Alvares, en la versió *repetida*, més extensa i per tant, d'un preu més elevat, i *sin repetir*. Són edicions legals, i a la *repetida* llegim, al verso de la portada, el privilegi que l'empara, mentre que a la *sin repetir* observem a la portada, de nou, la marca tipogràfica amb la Immaculada Concepció.

Un tret força interessant d'aquestes obres és la quantitat de marques de propietat i d'ús que hi trobem, específicament a les guardes. Algunes són boniques i curioses, com els dibuixos fets per un estudiant avorrit a la versió *repetida* i una marca de propietat ben característica de l'època que comença amb el conegut "Si este libro se perdiere..." a la versió *sin repetir*, on també descobrim proves cal·ligràfiques, unes marques d'ús molt freqüents en aquesta mena de llibres.

A propòsit dels autors jesuïtes, responsables d'una porció molt important dels llibres d'ensenyament primari de privativa, cal que ens referim a la seva expulsió, el 1767. Aquest fet va representar un moment molt destacat en la història de la universitat i de la seva impremta. El sistema de càtedres, diverses de les quals havien estat acaparades pels jesuïtes, van patir una reorganització, com també van fer-ho els plans d'estudi, que van introduir l'ensenyament del grec.

En prohibir també la cèdula reial la utilització dels textos de l'escola jesuítica en l'ensenyament, el claustre va estar dubtant entre el setembre i el desembre del 1768 sobre la legalitat de vendre o imprimir els llibres de privativa d'autors de la Companyia que, d'altra banda, representaven un important benefici per a la impremta. Entre vacil·lacions i informes sobre allò que feien els impressors madrilenys - els va arribar la notícia que fins i tot els fills de ministres aprenien amb llibres d'escriptors jesuïtes- el claustre va acabar determinant que la prohibició no afectava els nivells elementals de l'educació, per

la qual cosa van continuar imprimint i venent obres com el *Catón cristiano* i la *Doctrina de Ledesma*.

Orriols, Francesc. *Diálogos de la doctrina christiana*. Cerv. : en la imprenta de la Pont. y Rl. Univ. per Maria Teresa Ibarra [probablement María Antonia Ibarra], [s.a.]. B-73/5/35

Si fins ara hem vist edicions legals, ara en veurem una d'il·legal. Ho revelen dues característiques de la portada: el matusser gravat de la Immaculada Concepció i el nom de Maria Teresa Ibarra al peu d'impremta, una figura inventada per l'impressor o llibreter responsable del frau.

Però aquest llibre ens condueix ara a detenir-nos en un altre fet molt important: la prohibició de l'ensenyament en català al Principat dictada per la reial cèdula del 23 de juny del 1768.

La desaparició de la llista de llibres de la privativa d'obres en català com els *Antonios* en català, és a dir l'*Arte* de Nebrija per aprendre el llatí, els denominats *Franselms* o la mateixa *Doctrina* d'Orriols suposava un perjudici notable a la impremta universitària, ja que eren obres extremadament populars. Entre el 1769 i el 1771 el claustre va mirar d'obtenir del Consejo de Castilla que, tot i no poder ser utilitzats aquests textos per a l'ensenyament, seguissin essent de privativa atès el seu elevat consum donat que, deia la petició,

Muchas familias quieren conservar el idioma, a fin de que se entiendan siempre fácilmente así los instrumentos antiguos como las advertencias que los mayores dejaron notadas en sus respectivos particulares archivos para instruir a los que les sucedieren en el gobierno económico de ellas, o ya por valerse comúnmente los curas párrocos de los formularios de las doctrinas catalanas para conformarse en el modo con que enseñan los padres a sus hijos el catecismo.

Tanmateix, el 20 de març del 1776 el Consejo resol que la impremta de la Universitat de Cervera només imprimeixi llibres en castellà i en llatí, i li dona dos anys per vendre tots

els llibres en català. Malgrat això, algunes de les obres de doctrina cristiana s'imprimeixen amb certa regularitat fins a finals del segle.

Elies i Robert, Antoni. *Discurso sobre el origen, antigüedad y progresos de los pósitos o graneros públicos de los pueblos*. Cervera : en la imprenta de la Real y Pontificia Universidad [Antonia Ibarra], 1787. C-241/5/4.

Exemple d'encàrrec d'impressió d'una obra, en aquest cas per part d'Antoni d'Elies i Robert, que va ser regent de lleis a la mateixa universitat.

Coll i Prat, Narcís. *Canonicae assertiones, cum historica ipsarum synopsi, de decimis, de primitiis, de oblationibus*. Cervariae Lacetanorum : Typis academicis [Antonia Ibarra], 1782. B-69/6/36-1.

Exemple de treball acadèmic de la pròpia universitat. Presenta un gravat fet a Roma, obra del dibuixant Pietro Bianchi i del gravador Girolamo Rossi, que va formar part de l'edició impresa dels estatuts de la universitat. Hi veiem la Immaculada Concepció, l'escut de Climent XII, que va proporcionar l'aprovació per a l'erecció de la universitat, i el de Felip V, el fundador. A la contraguarda, una menuderia, l'exlibris de la biblioteca de l'acadèmia cerverina.

Conclusions [NVU]

Amb aquesta intervenció hem procurat aportar una nova i més completa perspectiva sobre María Antonia i Antonia Ibarra. Tanmateix, la investigació sobre les Ibarra de Cervera no deixa d'estar en una fase molt incipient. Encara queda molta documentació per descobrir i cal, sobretot, fer una valoració més detallada de la seva producció. Per altra banda, queda pendent descobrir què passa amb el llegat de les Ibarra un cop mor Antonia el 1805. Espero poder treure algunes conclusions al respecte durant els anys que em queden de doctorat.

Finalment, m'agradaria donar les gràcies tant a la Marina Ruiz Fargas com a la Mariela Fargas per haver-me donat l'oportunitat de participar en aquesta comunicació. Ha estat tot un incentiu per aprofundir en aquesta part tan interessant i rellevant de la història de la impremta de Cervera.

blocbibreserva.ub.edu[/CRAIBibliotecaReserva](https://www.facebook.com/CRAIBibliotecaReserva)[craireserva](https://www.instagram.com/craireserva)[CRAI Biblioteca de Reserva](https://www.youtube.com/CRAIBibliotecaReserva)[CRAI Biblioteca de Reserva](#)**Gran Via de les Corts Catalanes, 585****08007 Barcelona**

Dins del CRAI Biblioteca de Lletres (primer pis)

Tel.: 934 035 313 / 934 035 793

Horari: de dilluns a divendres, de 8.30 a 20.30 h

E-mail: bib.reserva@ub.edu